

Büyük Theodosius'a karşı Ambrosius: Callinicum Olayı ve Sonuçları

Ambrosius versus Theodosius the Great: The Callinicum Affair and its Consequences

Nihan Öz Nalezen*

* Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak
ORCID: 0000-0001-9893-9152.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nihan Öz Nalezen
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Zonguldak, Türkiye
E-posta/E-mail:
oznihan35@gmail.com

Başvuru/Submitted: 09.01.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.02.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.03.2024

Kabul/Accepted: 07.04.2023

Yayınlanma/Publication: 28.03.2024

Atıf/Citation:

Öz Nalezen, Nihan, "Büyük
Theodosius'a karşı Ambrosius:
Callinicum Olayı ve Sonuçları" *Tarihin
Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal
Araştırmalar Dergisi*, S. 31, (2024), 50-64

ÖZ

Roma İmparatorluğu'nu merkezî bir irade ile son defa yöneten ve Hristiyanlığın resmî din olmasını sağlayan Büyük Theodosius (379-395), İznik İtikadı'nın savunucusu olarak devlet- kilise ilişkilerini düzenleyecek tedbirler almış, kilise hiyerarşisine müdahale etmiştir. Buna karşılık devletin meşru düzenleyici kudreti, Milano piskoposu Ambrosius'un karizmatik ağırlığı karşısında etkisiz kalmış, Theodosius dönemi boyunca Hristiyanların pagan ve Yahudiler'i hedef alan şiddet eylemlerine etkili şekilde tedbir alınmamıştır. Çalışmada, imparatorun toplumsal ahengi bozan eylemlere karşı harekete geçmek istediği, ancak Ambrosius'un muhalefeti sebebiyle arzu ettiği sonuçlara ulaşamadığı fikrine odaklanılmakta, Theodosius'un Ambrosius karşısında imparatorluk otoritesinin aleyhine olacak şekilde güç kaybettiği görüşü üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu, Kilise, Toplum

ABSTRACT

Theodosius the Great (r. 379-395), who ruled the Roman Empire for the last time with a centralised will and made Christianity the official religion, took measures as defender of the Nicene Creed to regulate relations between state and church and intervened in the ecclesiastical hierarchy. On the other hand, the legitimate regulatory power of the state was ineffective against the charismatic authority of Ambrose, bishop of Milan, and no effective measures were taken against the acts of violence committed by Christians against pagans and Jews during the Theodosian period. The study argues that the emperor wanted to take action against the acts that disturbed social harmony, but was unable to achieve the desired results due to Ambrose's opposition, and underlines the view that Theodosius lost power against Ambrose to the detriment of imperial authority.

Keywords: Christianity, Roman Empire, Church, Society

Giriş¹

388 yılının sonlarında² Suriye'nin³ müreffeh kentlerinden biri olan, Fırat Nehri üzerindeki Callinicum'da⁴ bir grup Hristiyan, Yahudiler'e ait ibadethaneyi hedef aldı. Yıkım, aslında görünenden daha büyük bir fay hattını ortaya çıkarmıştı. Callinicum'da yaşananların tetiklediği gelişmeler, Roma'da imparatorluk iradesiyle kiliseyi karşı karşıya getirecekti. Bir grup bağınaz Hristiyan'ın aktör gibi görüldüğü Callinicum olayı, dinî olanla dünyevi olanın karşı karşıya gelmesi bakımından iki temel konu üzerine değerlendirmelerde bulunmaya izin verebilecek türde bir yorum alanı açmaktadır: Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşması ve kilisenin siyasallaşması. Yaşananlar yıkım ve mücadeleden beslenen politik devinimin yeni bir yapı kurmak için ne denli elverişli koşullar sunduğunu ortaya koyacaktı. Üstelik bu devinim hem Hristiyanların zafer elde etmesi hem de Hristiyanların yenilgiye uğraması bakımından tarihsel bir ironiyi de bünyesinde barındıracaktı. Öyleyse aktörler dikkate alınarak makalenin üzerine kurgulanacağı bağlamlara kısaca değinilebilir.

Callinicum Olayı sırasında I. Theodosius (379-395) imparatorluk erkini elinde bulunduruyordu. İnancı bir Hristiyan olan hükümdar, Roma İmparatorluğu'na merkezî bir iradeyle son defa hükmetme başarısını göstermişti ve "Büyük" sanıyla tarihteki yerini almıştı. Karşısında ise kilisenin kurumsal ve politik bir bünyeye kavuşması bakımından tarihî roller üstlenmiş olan Milano piskoposu Ambrosius yer alıyordu. Hikâyenin edilgen bir unsuru gibi görünen Yahudilerse IV. yüzyılın çalkantılı politik gündemi içinde kendi tarihleri açısından istisnâ bir dönemden geçiyorlardı. Özetle makalede gelişmeler Hristiyanlık ve Roma İmparatorluğu bağlamlarında ele alınacaktır.

Callinicum Olayı'nın ehemmiyeti yukarıda da ifade edildiği gibi imparatorluğun kaderi üzerinde belirleyici olan güçlerin çarpışmasından ileri geliyordu. Buna karşılık imparatorluk tarihinde dinî gruplar üzerine bağınaz kalabalıkların saldırıları vaka-yı adiyyeden sayılacak kadar çoktur. Bu bakımdan olayı anlatılmaya değer hâle getiren bir başka unsura, kaynaklarına değinmek gerekmektedir. Modern tarihçiler, Ambrosius'un meseleye yaklaşımı, argümanı ve en önemlisi emellerini mutlak bir kesinlikte ortaya koyma şansına sahiptir. Zira yaşananlar, bizzat Ambrosius tarafından kayıt altına alınmıştır.⁵ Bununla birlikte dönemi ve

¹ Bu makale 2017 yılında tamamlanmış olan "Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Neil McLynn, Callinicum'da yaşananları 26 Kasım 388 gününe tarihlemektedir. Bkz. Neil B. McLynn, *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley, Londra 1994, s. 298, dn. 25. Farklı bir tarih olan Aralık 388 ise James Everett Seaver tarafından dile getirilmiştir. Bkz. James Everett Seaver, *Persecution of the Jews in The Roman Empire (300-438)*, Kansas Press, Lawrence 1952, s. 41-42.

³ Ülke adlarına günümüzde yaygın ve yerleşik hâliyle yer verilecektir. Bunun dışındaki iskân merkezleri ile şahıs adları Latince'nin söyleyiş özelliklerine sadık kalınarak gösterilecektir (örn. Kallinikos yerine Callinicum). Tarihler ise miladi olarak İsa'dan sonraya tarihlendiği için belirtilmemiştir.

⁴ Callinicum modern Rakka'dır. Kenti kuran Makedonlar burayı "Nicephorium" olarak anmışlarsa da zamanla "Callinicum" adını almıştır. Plin. *HN*. VI.30.119; Tac. *Ann*. VI.41.10, Zos. *HN* III.11-13; ayrıca modern araştırmalar için Bkz. Geoffrey Greatrex ve Samuel N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II AD 363-630: A Narrative Sourcebook*, London ve New York, Routledge 2002, s. 47; Warwick Ball, *Rome in the East: The Transformation of an Empire*, New York Routledge 2016, s. 190. *Parth Menzilleri*'nde kentin açık şekilde Büyük İskender tarafından kurulduğu ifade edilmekte ve kentin Fırat geçiş güzergahında yer aldığı belirtilmektedir. Bkz. Isidore de Charax, *Parthian Station of Isodore of Charax: An Account of the Overland Trade Route Between the Levant and India the First Century B.C.*, ed. Wilfred H. Schoff, Commercial Museum, Philadelphia 1914, s. 3-4. Kentin esas banisinin İskender'in generali I. Seleucus Nicator olduğu bilinmektedir. Bkz. Ross Burns, "Raqq (al-Rafıqa)", *The Monuments of Syria: A Guide*, I. B. Taurus, 2011, s. 258.

⁵ Ambrosius'un mektuplarının birden fazla çevirisi ve yorumu söz konusudur. En erken çeviri örneklerinden biri, *Ambrose of Milan, The Letters of S. Ambrose of Milan. Library of Fathers of the Holy Catholic Church*. çev. Anonim, James Parker and Co., Oxford 1881. Ancak metin boyunca karşılaştırmalı olarak kullanılacak olan nüshalar için bkz. *Ambrose: Selected Works and Letters*, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF) 2. Seri, Cilt X, T & T Clark, Edinburgh 1992; *Ambrose of Milan: Political Letters and Speeches*, (çev ve yorum), J. H. W. G. Liebeschuetz ve Carole Hill, Liverpool University Press

gelişmeleri takip etmek için hem Hristiyan hem de Pagan tarihçilerin eserlerinden istifade etmek mümkündür. Bilhassa *Kilise Tarihi* ekolünde kronik yazarları olarak Socrates⁶ ve Sozomenus'un⁷ eserleri önemlidir. Bir anlamda Hristiyanlığı ilgilendiren olaylara dışarıdan bakan pagan tarihçiler arasında ise Zosimus'un eserine temas etmekte fayda vardır.⁸ Öte yandan Theodosius dönemi hukukî düzenlemeleri ile Callinicum Olayı'nı ortaya çıkaran ya da Yahudiler'e yönelik saldırılara zemin hazırlayan ortam arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır.⁹ İmparatora ait hukuki düzenlemeler derlenmiş durumdadır ve çalışmada *Codex Theodosianus*'tan da istifade edilecektir.¹⁰ Son olarak Theodosius ve dönemi çeşitli yönleriyle modern tarih yazarlarının ilgisini çekmiştir. Bilhassa Hristiyanlık tarihi bağlamında önemli bir literatür oluşmuş durumdadır.¹¹

Makalede IV. yüzyılın kendine has koşulları altında karşı karşıya gelen iki büyük karakterin mücadelesi ele alınacaktır. Ambrosius'un Theodosius'a karşı giriştiği mücadelenin politik zemini araştırılacak, tarafların temel motivasyonu bağlamında Kilisenin siyasallaşması ile imparatorluk erkinin zayıflaması arasında bir ilişki olup olmadığı sorusuna cevap verilecektir. Kaynakları sebebiyle bu hikâyeyi büyük kahramanlardan arındırarak kurgulamak neredeyse imkansızdır. Meseleyi iki büyük iradenin çarpışması olarak ele almaktan başka olasılık görünmemektedir. Dolayısıyla Ambrosius ve Theodosius tarafından ortaya konulan seçimlerin rasyonelitesi üzerine yapılacak değerlendirmeler de makale boyunca ele alınacak tartışmalara eşlik edecektir.

(TTH:43), Liverpool 2010. Ambrosius'un Mektupları (Epistulae) çalışma boyunca "Ambrosius, *Ep.* 74" şeklinde gösterilecektir. Dolayısıyla metin boyunca mektupların numaralandırılmasında eski Maurist baskısı tercih edilmemiştir. Dipnotlarda yer alan bu gibi kısaltmalar için *Oxford Classical Dictionary*'nin 4. edisyonunda listelenen kullanımları dikkate alınmıştır.

⁶ Socrates, *The Ecclesiastical History (Church History, from AD 305-439), Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. seri, C. 2, haz. T ve T Clark, Edinburgh, 1989. Eser çalışma boyunca "Socrates, *Hist. eccl.*" şeklinde gösterilecektir. "*Hist. eccl.*" esasen "Historia Ecclesiastica" (Kilise Tarihi) ifadesinin kısaltılmasına dayanmaktadır.

⁷ Sozomenus, *The Ecclesiastical History (Church History, from AD 305-439), Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. seri, C. 2, haz. T ve T Clark: Edinburgh, 1989. Eser çalışma boyunca "Sozom. *Hist. eccl.*" şeklinde gösterilecektir.

⁸ Zosimus, *Historia Nova: New History*, çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Sidney 1982. Eser çalışma boyunca "Zos. *HN*" şeklinde gösterilecektir. Zosimus üzerine Türkçe literatürde yapılmış doktora tezi bir çalışma için ayrıca bkz. Tuğçe Ünver, "Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü: Historia Nova Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2020, s.130-145.

⁹ Yahudi Tarihi'nin ilk üç yüz yılı ve Geç Antik Çağ'daki Yahudilerin varlığına ilişkin çalışmalar için ayrıca bkz. E. Mary Smallwood, *The Jews under Roman Rule*, Brill, Leiden 1976, s.144-526; Christine Shepardson, *Controlling Contested Places: Late Antique Antioch and the Spatial Politics of Religious Controversy*, UC Press, Berkeley 2014, s. 204-240; ayrıca Theodosius'un Yahudilik ile mücadelesi için bkz. Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan, İstanbul 2017, s. 302-304.

¹⁰ *Codex Theodosianus, The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, çev. Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton 1952. Söz konusu kodeks çalışma boyunca *Cod. Theod.* şeklinde gösterilecektir.

¹¹ Modern Hristiyanlık tarihi çalışmaları arasında, Türkçe literatüre kazandırılmış pek çok çalışma mevcuttur. Özellikle III. ve IV. yüzyıl kilise tarihi, kilisenin politik konumu hakkındaki çalışmalar çok kıymetli ve burada zikredilmelidir. Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009; Turhan Kaçar, "İznik Konsili'nde İmparator ve Piskoposlar", *İznik Konsili'nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, ed. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s. 85-118; Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020. Bu çalışmaya da ilham olan uluslararası çalışmalar arasında, J. H. W. G. Liebeschuetz, *Ambrose and John Chrysostom: Clerics between Desert and Empire*, Oxford University Press, New York 2011; David S. Potter, *The Roman Empire at Bay AD 180-395*, Routledge Press, Londra 2004; Stephen Williams ve Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Routledge Press, New York 2005.

I. Dördüncü Yüzyılda Hristiyanlığın Temel Sorunları

Hristiyanlık tarihi açısından I. Constantinus döneminde ilk defa 325'te toplanan İznik (Nicaea) Konsili'nden¹² 381'deki Constantinopolis Konsili'ne¹³ kadar hüküm süren kaos ve çatışma devrinde yaşananlar, daha sonraki dönemin kaderini belirlemiştir. Bilhassa Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşması ile Kilisenin siyasallaşması bağlamında bu dönem kritik öneme sahiptir. Dahası Doğu'daki¹⁴ Hristiyanların gruplaşmaları ile Yahudiler ve paganların ayrıştırılmasında şiddetin bir araca dönüştürülmesi de bu döneme tesadüf eder.

Kilisenin örgütlü bir yapıya kavuşması ve bununla ilgili ilk sancuların izlerini daha erken dönemde aramak gerekmektedir. II. yüzyılda Anadolu ve Suriye coğrafyasındaki kentlerde piskoposlukların oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte kilisenin siyasallaşması ise konsillerin¹⁵ yeni yeni toplanmaya başlandığı III. yüzyılın ortalarına tesadüf eder.¹⁶ IV. yüzyıla gelindiğinde imparatorların da bu örgütlü yapıya malî destek vermesi, yerini ve zamanını tayin etmesi konsillerin önemini arttırmıştır.¹⁷ Roma İmparatorluğu'nun uhdesindeki bu önemli toplantılarda yer alan Doğu kentlerinin piskoposları hem kentlerindeki sorunlarını dile getiriyorlar hem de burada bir çözüm arıyorlardı. Bir diğer önemli husus ise piskoposluk seçimlerinin bu konsillerde yapılmasıydı.¹⁸ Konsiller sırasında ortaya çıkan nüfuz mücadeleleri, imparatorlukta siyaset yapmak için yeni bir alanın açıldığı anlamına geliyordu. IV. yüzyıla gelindiğinde kilise ve etrafındaki dünya politik devrimin yoğunlaştığı neredeyse yegâne mecraya dönüşecekti. Kilisenin kontrolündeki dinî diskurun, dönemin ihtiyaçlarına göre sürekli ve etkili bir şekilde yeniden üretilmesini mümkün kılacak kadar dinamik bir ortam meydana gelmiş olacaktı.

İmparator Theodosius dönemine gelindiğinde imparatorluğun örgütlü kudretinin arttırılmasından imparatorluk erkinin güçlendirilmesine kadar gözetilen politik hedeflerin mümkün olabilmesi için "kilise birliği" ile bütünleşmiş, kilisenin desteğiyle şekillenmiş

¹² Bugün üzerinden 1699 yıl geçmiş ancak günümüz Hristiyan dünyası için hala ilk günkü dinamizmini koruyan bu itikat metninin temeli Büyük Constantinus'un öncülüğünde 1 Haziran 325 tarihinde, imparator ve piskoposların istişaresiyle atılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı literatür ve toplantı tarihi hakkındaki tartışmalar için bkz. Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra, 1981, s. 215 dn. 59; Robin Lane Fox, *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century AD. to the Conversion of Constantine*, Penguin Books, Harmondsworth 1986, s. 655; Turhan Kaçar, *Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği*, Anadolu Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 1, (2002), s. 3, dn.9.

¹³ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Mehmet Aydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990; Leo Donald Davis, *The First Seven Ecumenical Councils (325-787)*, Liturgical Press, Minnesota 1990, s. 49.

¹⁴ Makalede "Doğu" ile bir çeşit kültür dünyası, kimlik ya da daha geniş kapsamlı bir medeniyet fikrine gönderme yapılmamaktadır. Buradaki hâliyle "Doğu" Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır gibi Hristiyanlığın ortaya çıkıp yayıldığı ve Roma İmparatorluğu'nun doğuda kalan toprakları ifade edilmektedir.

¹⁵ Konsiller, Hristiyan inanca sahip özellikle üst düzey din adamlarının toplumsal düzeni bozan problemlere yönelik çözüm arayışı bulmak için tertipleedikleri toplantılardır. Sinod (Synod) olarak da bilinmektedir. Bkz. Alparslan Yıldız, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, (2003), s. 258-259.

¹⁶ Kaçar'a göre Cyprianus döneminin etkisine bakılmalıdır. Kaçar, "Kilise Konsillerinin Siyasallaşması", s. 2, dn. 4. Konsiller ve bu toplantılar için yazdığı metinler için bkz. Philip R. Amidon, "The Procedure of St. Cyprian's Synods" *Vigiliae Christianas*, C. 37, S. 4, (1983), s. 328-339; Bu konudaki modern bir çalışma için bkz. Kenneth Tapiwa Macharaga, "St Cyprian's Understanding of Synodality as Inclusive of the Laity", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Divinity, 2020. Özellikle s. 88-98; Andrew M. Selby, *Ambrose of Milan's On the Holy Spirit: Rhetoric, Theology, and Sources*, Gorgias Press, New Jersey 2020, s. 74, 133. Ayrıca III. yüzyıl krizi kriziyle artan Sâsâni saldırıları, Roma-Sâsâni sınırındaki kentleri daha çok etkilemişti. Bu sebeple III. yüzyılın ortalarından itibaren kervan yolu üzerindeki Syria eyaletine bağlı Antiochea, Palmyra, Edessa, Cappadocia ve Callinicum gibi bu ticaret kentlerinin yaşadığı dinsel şiddet daha çarpıcıdır. Fergus Millar, "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in the Third Century Syria", *Journal of Roman Studies*, 61, (1971), s. 1-17; Nihan Öz Nalezen, *Zenobia: Roma ve Sasani Arasında bir Kraliçe*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2024.

¹⁷ Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 70. Ayrıca antik yazar Ammianus Marcellinus'un konu hakkındaki görüşleri için ayrıca bkz., Amm. 21.16.18.

¹⁸ Bu konsillerdeki kararlarla dini politika üretmek için seçilmiş Kilise temsilcilerinden Caesarea piskoposu Eusebius, İzmit piskoposu Eusebius, İskenderiyeli Athanasius ve Nyssa piskoposu Gregorius isimleri bunlardan bazılarıdır.

yaklaşımlara ihtiyaç vardı. Bu türden ilk önemli başarılar Theodosius'un selefi II. Constantius döneminde elde edilmişti.¹⁹ Özetle yol da yöntem de Theodosius öncesinde büyük ölçüde belirlenmiş bulunuyordu. Ancak Hristiyanlık tarihinin erken dönemleri tıpkı bir "doğum sancısı" gibi politik aktörleri zaman zaman çaresiz bırakıyor; tek bir kilise ve tek bir itikadın benimsenmesini güçleştiren çeşitli dinsel gerilimlere yol açıyordu. Theodosius'un açısından, iktidarının erken dönemlerinde yüzleşilmesi gereken esas mesele kilisenin merkezinde yer aldığı politikalara cevaz verip vermemek değildi. İmparatorun hangi itikatla yoluna devam edeceği sorusu daha önemliydi. Seleflerinin Ariusçulardan yana yaklaşımlarını sürdürmenin güç olduğu anlaşılıyordu. Zira Ariusçular teolojik meseleleri herkesi ikna edecek kadar açıklığa kavuşturamamışlardı. Geriye İznik İtikadı²⁰ kalıyordu. Dolayısıyla Theodosius döneminde inanç politikalarının ekseninde bir kayma yaşandı.²¹ Böylece İsa'nın tanrısal doğasını reddeden Ariusçular, İsa'nın tanrısal bir öze sahip olduğunu savunan İznik İtikadı'na karşı büyük ölçüde mevzi kaybetmiş oluyordu. Bir başka ifadeyle, yüzyılın sonuna gelinirken bu "doğum" sürecini yürütmenin getirdiği güçlüklerle gerilimler, toplumsal bir karşılık buluyor, şiddet eylemlerine yaygınlık kazandıracak potansiyel barındırıyordu. Bu aşamada dinî ve politik ayrılıkların topluma yansımaları hızlandıran dinî-idari tasarruflara değinilmesinde fayda vardır. Bunlardan en ilgi çekici olanı *Cunctos populos*'tur.

II. Büyük Theodosius'un Dinî ile Dünyevi Arasındaki Denge Arayışı

Selanik Fermanı olarak anılan ancak daha yaygın şekilde *Cunctos populos*²² adıyla bilinen metin Şubat 380'de ilan edildi. İmparator, İznik İtikadı üzerinden evrensel (*katolik*) bir Kilise tanımını resmen, bu fermanla dile getiriyordu: ...*Christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti...*²³ Nitekim fermanın "cunctos populos" ilk iki kelimesi yani insanlığın tamamına ifadesiyle başlıyordu. Böylece imparatorluk "gerçek" Hristiyanlarla "heretikler" arasındaki ayrımı hukuki bir zemine oturtuyordu.²⁴ *Cunctos populos*, kendi diskuru içinde ele alındığında gerçekten de özel bir metindir. Zira heretiklerin başına gelecekleri açıklarken tanrısal bir gazapla yüzleşeceklerini ifade etmesine karşılık, imparatorluğun bütün azametiyle heretiklerin peşine düşeceği de bildiriliyordu.²⁵ Özetle tanrıya olan inanç ikrar edilse bile dinî olanın dünyevi bir desteğe muhtaç olduğu da vurgulanıyordu. Bu uyum arayışı, doğası gereği imparatorluk eliyle sunulmuş bir uzlaşımın da ifadesiydi: ...*divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitro sumpserimus, ultione plectendos...*²⁶ Burada başvurulan ifadeler imparatorluk eylemlerinde meşruluk ölçütü hakkında da açıklama sunuyor, İznik İtikadı'nı referans gösteriyordu.

¹⁹ IV. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Arius ve Ariusçu tartışmalar için oldukça geniş bir literatür söz konusudur. Genel bir bakış açısı kazandırmak için bkz. Eusebius *Vita Constantini* II.69; Sozomenus *HE* I-II.15. Modern araştırmalar için bkz. William Telfer "Paul of Constantinople", *The Harvard Theological Review* 43, 1 (1950), s. 30-92; Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 52-68.

²⁰ Türkçe literatüre "İznik İtikadı" hâliyle yerleştiği için makale boyunca bu kullanım tercih edilecektir.

²¹ Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 117-118.

²² Bildirinin ilk cümlesi olan Latince *Cunctos populos*, bütün insanlar anlamına gelen metin, bu isimle özdeşleşmiştir. Ancak bir diğer ismi ise Thessalonica (modern Thessaloniki) Fermanı, Şubat 380 tarihinde Thessalonica kentinde yayımlanması ile ilişkilidir. *Cod. Theod.* 16.1.2. Metin daha önce Stephen Mitchell tarafından çevrilmiştir. Söz konusu çeviri Turhan Kaçar tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır. Ayrıca bkz. Mitchell, *age.*, s. 364. Buna ek olarak Türkçe literatürde doğrudan Latince çevirisi de mevcuttur. Bkz. Ali Oğuz Bozkurt, "Roma-Mısır İlişkileri (MÖ 3. Yüzyıl-MS 395)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019, s. 262-263.

²³ "... Katolik Hristiyan ismini benimsemeyi emrediyoruz." *Cod. Theod.* 16.1.2. İlk defa herkes için öngörülen Katolik inancı 379 yılının Ağustos ayında dile getirilmiştir. Bkz. *Cod. Theod.* 15.5.5.

²⁴ Mitchell, *age.*, s. 364.

²⁵ Alexander A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire: 324-1453*, I, The University of Wisconsin Press, Londra 1980, s. 82.

²⁶ ...*önce ilahi azapla, sonra da bizim ilahi yargıyla uyum içindeki yetkimizle mahkûm edileceklerdir.* Karşılaştırmak için bkz. Mitchell, *age.*, s. 364; Ünver, *agt.*, s. 529.

Metnin içinde lilise örgütü bağlamında önemli bazı hususlara da dikkat çekilmektedir:

...quam divinum Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem Damasum sequi claret et Petrum Aleksandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est, ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub pari maiestate et sub pia trinitate credamus.²⁷

...ilahi Havari Petrus tarafından Romalılara tebliğ edilmiş ve mümin gelenekte muhafaza edilmiş ve şimdi pontifex²⁸ Damasus ve apostolik kutsiyeti olan bir adam olan Alexandria²⁹ piskoposu Petrus tarafından icra edilen dini icra etmeye devam edeceklerdir. Havari öğretilerine ve İncil'in buyruklarına göre, "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un" tek tanrısına, hepsinin eşit haşmetine ve bir Kutsal Teslis'e inanalım. Bizler, bu kanuna uyanların Katolik Hıristiyanlar unvanını kullanmalarını onaylıyoruz...³⁰

Buna göre, Havari Petrus'un kaynak olarak gösterildiği öğretinin, meşru ve gerçek temsilcisi olarak İskenderiye piskoposu Petrus kabul edilmektedir. Dolayısıyla hem din ve itikadın kaynağı hem temsilcisi gösterilmiş oluyor hem de Kilise yapısı hakkında bir açıklama sunulmaktadır.

Politik atmosfere daha yakından bakıldığında ise Theodosius açısından bir başka gerçekle karşılaşılır. Buna göre İmparatorun, Doğu'da hükmetme iradesini tek elde toplaması yani *augustus* olması ile *Cunctos populos* metninin yayımlanması arasında yalnızca bir yıl gibi kısa bir süre vardır.³¹ Öyleyse imparator, itikadî sorunları çözüme kavuşturma iradesini kendisinde bulacak kadar konumunu güçlü hissediyor olmalıydı.³² Elbette bunu "safını belli etmek" olarak açıklamak da mümkündür. Nitekim Constantinopolis'e geldikten sonra yakın çevresindeki danışmanların etkisi altında kaldığı bilinmektedir.³³ Daha rasyonel bir bakış açısıyla yaklaşmak ve uzun erimli sonuçlarına odaklanmak mümkündür.

Her ne olursa olsun imparator, kendisini bu karmaşık—ancak çözümü en azından IV. yüzyılda imkansızmış gibi görünmeyen—meselenin tarafı ve sonucunu belirleyeni olarak görüyordu. Yaşanan tartışmaları, sınırları imparatorluk tarafından belirlenmiş bir alana çekmek, meşru bir zemine kavuşturmak istiyordu. Bu sadece onun değil, imparatorluğun kurumsal bünyesinin de gücünü ve otoritesini arttırmayı sağlayabilirdi. Bir başka ifadeyle imparatorluk, Romalıların sorunlarına cevap verme mercii olarak kalma refleksi gösteriyordu. Theodosius'un iktidarında elde edilen istikrar, böylesi bir adımı atmak için gerekli olanağı sağlamış görünüyordu. Ayrıca selefi I. Valentinianus döneminin tecrübeleri de imparatoru böylesi bir adım atmaya zorlamış olabilir. En azından Ammianus Marcellinus'un tarafından dile getirilen hususiyetler bu yönde fikir vermektedir. Tarihçi Malcolm Errington, Valentinianus'un itikat tartışmalarında itidali tercih ettiğini, tartışmalar arasında bir pozisyon almadığını ve kendi inanç biçimini telkin eden veya zorlayan adımlar atmadığını belirtir.³⁴ Ammianus Marcellinus'un ifadeleri, Valentinianus'un mutedil politikalarını onayladığı intibamı uyandırmaktadır. Sonuç olarak *Cunctos populos* ile Theodosius, orta yolu tutturmanın

²⁷ *Cod. Theod.*16.1.2.

²⁸ Rahip.

²⁹ Modern Mısır.

³⁰ Bozkurt, *agt.*, s. 262-263. Metnin bir başka Türkçe çevirisi için bkz. Mitchell, *age.*, s. 364.

³¹ Hristiyanlığın içindeki teolojik tartışmalar ve kırılma noktası olan tarihler için bkz. Andrew M. Selby, *Ambrose of Milan's.*, s. 64; 71-72.

³² Kaçar'a göre İznik Konsili'nde (325) alınan kararlar "kiliseyi bir devlet organına dönüştüren uygulamaların başlangıcıydı". Kaçar, "İznik Konsilinde İmparator ve Piskoposlar", s. 117. Nitekim imparator için, kendini pekâlâ piskoposlardan daha güçlü hissetmesinin önünde hiçbir engel yok gibiydi. Ayrıca bkz. Alexander A. Vasiliev, s. 103; Duygu, *age.*, 307-309.

³³ R. Malcolm Errington, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2006, s. 217-218.

³⁴ *Amm.* 30.9.5.

görece güvenli alanından çıkmış, büyük bir fay hattının üzerinde yürümeye başlamış bulunuyordu.

Dinî alanı şekillendirmeye yönelik bu müdahalenin hemen ardından imparator, inancını test eden bir hastalıkla yüzleşti³⁵ ve hastalığının ağırlaştığı dönemde vaftiz oldu. Tören kamusal ilgiyi en üst düzeyde kucaklayacak şekilde tertiplendi ve bir kilisede, cemaatin önünde Selanik piskoposu Ascholius tarafından yönetildi.³⁶ Socrates, konuyla ilgili bazı detaylar paylaşmaktadır. Buna göre; imparator, ilk olarak töreni yürütecek olan Selanik piskoposunun itikadını sorgulamıştı. Piskoposun, Ariusçu olmadığından emin olmak istemişti. Socrates, bu tavrının şaşırtıcı olmadığını vurgulamak istercesine imparatorun inançlı bir Hristiyan olarak yetiştirildiği bilgisini paylaşır.³⁷ Sozomenus da imparatorun, vaftiz törenini yöneten piskoposla ilgili hislerine değinir.³⁸ Theodosius erguvanlar içinde değil, sadece inançlı bir Hristiyan olarak Tanrının huzuruna çıkmıştı. Böylesi bir teslimiyet anında kendini İznik İtikadı'na mensup bir din adamına teslim etmek istemişti. Bu, çok açık bir samimiyet ilanıydı. Dahası vaftiz olarak bütün günahlarından arınmıştı. Dolayısıyla vaftiz olmak günahahtan işlemekten kaçınacağını deklare etmenin en güçlü yoluuydu. Elbette bu çıkarımlar tarihî gerçekleri sonuçları üzerinden ele almaktadır ve fazlaca rasyoneldir. Ona ziyadesiyle dışarıdan bakmakta, vaftiz olayının kamuoyu üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, Theodosius'un duygularından arındırılmıştır. Oysa imparator zaman zaman ziyadesiyle irrasyonel davranabilmektedir. Bunun bazı örnekleri vardır. Tarihe 'Selanik Katliamı' olarak kaydedilecek olan olay ve Antiochea İsyanı'na yönelik aldığı tedbirler, imparatorun duygularıyla hareket edebildiğini göstermektedir.³⁹ Öte yandan bu duygusallıkla ve imparatorun inancındaki samimiyet aynı yere kök salmış olabilir. Nitekim Kilise tarihçileri de bu hususa vurgu yapmakta ve samimiyeti onun yetiştiği yerde yani ailesinde aramaktadırlar.⁴⁰ Socrates, imparatorun ailesinin *homoousios*⁴¹ olduğunu ifade eder.⁴² Buna göre, aile IV. yüzyılda yaygın olan, İsa'nın Tanrının oğlu ve tanrısal öze sahip olduğunu öne süren İznik İtikadı'na yakın bir inanç çevresine mensuptu. İmparatorun, ilk dinî eğitimi bir önceki kuşaktan aldığı düşünülecek olursa onun dünyasında Hristiyan öğretisinin sözlü tarafının önemli bir yer teşkil ettiği varsayılabılır.⁴³ Dolayısıyla din yolunda çile çeken azizlerin hayat hikâyelerinin merkezinde yer aldığı, bireyi tanrıyla baş başa bırakan bir Hristiyanlık algısının inanç dünyasını şekillendirdiğini düşünmek mümkündür.

Kısa süre içinde sağlığına kavuşan ve "gerçek" itikadın savunuculuğu konusunda harekete geçen Theodosius, Constantinopolis'e geldi.⁴⁴ İlk iş olarak imparatorluk başkentini Ariusçuluğun temsilcilerinden arındırmaya girişti.⁴⁵ Daha sonra 381 Mayıs'ında imparatorun nezaretinde gerçekleştirilen II. Constantinopolis Konsili'nde, Kilise hiyerarşisi içinde

³⁵ Zos. *HN* IV.39. Ölümüne yakın olma hissini vaftiz edilme arzusunun doğurduğu bilinmektedir. Bunun en meşhur örneği hiç şüphe yoktur ki I. Constantinus'un ölüm döşeginde vaftiz edilmesidir. Bkz. Eusebius, *Vit. Const.* IV.62.

³⁶ Socrates, *Hist. eccl.* V.6; Sozom. *Hist. eccl.* VII.4; Theod. *Hist. eccl.* V.6.

³⁷ Socrates, *Hist. eccl.* V.6.

³⁸ Sozom. *Hist. eccl.* VII.4.

³⁹ Aşağıda "Huzursuzluğun Toplumsallaşması" başlığı altında konuyla ilgili değerlendirmeler paylaşılmaktadır.

⁴⁰ Sozomenus, ailesinin de İznik İtikadı'na bağlı olduğunu açık şekilde ifade eder. Bkz. Sozom. *Hist. eccl.* VII.4.

⁴¹ Aynı öz, aynı cevher gibi anlamlara gelmektedir. Etimolojik olarak *Homoiousios*'dan gelen ve Grekçe (ὁμοιούσιος) "benzer" anlamındaki kelimedenden türetilmiştir. Liebeschuetz, *Ambrose and John Chrysostom*, s. 58-61; Kaçar, "İznik Konsilinde İmparator ve Piskoposlar", s. 108, 110-111.

⁴² Socrates, *Hist. eccl.* V.6.

⁴³ Theodosius'un inanç dünyasını oluşturan etmenlerden bir başkası kentlerde düzenlenen kapsamlı festivaller olabilir. Bu türden törenler için ayrıca bkz. Jill Harries, "Geç Roma Döneminde Gallia'da Hristiyanlık ve Kent", *Geç Antik Çağda Kent*, haz. John Rich, çev. Suna Güven ve Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, 87-90.

⁴⁴ Kasım 380. Mitchell, *age.*, 128, 366.

⁴⁵ Socrates, *Hist. eccl.* V.6; Sozom. *Hist. eccl.* VII.4-5; Theod. *Hist. eccl.* V.6. Söz konusu dinî meseleleri hangi tarihsel koşullar altında ele aldığı konusunda modern bir değerlendirme için ayrıca bkz. Williams ve Friell, *age.*, s. 35 vd.

Constantinopolis, Roma'nın ardında ikinci sıraya yükseltildi ve Antiochealılar'ın yeniden yorumladığı İznik İtikadı'na bağlılığı vurgulandı.⁴⁶ Bu hususta Antiochea piskoposu Meletius'un etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Öte yandan imparatorun İznik İtikadı'nı öne çıkaran bu politik manevraları, onu itikadın en önemli savunucularından biri olan Milano piskoposu Ambrosius ile aynı çizgiye getirmiş oluyordu. Ancak imparatorun kilise üzerindeki etkisi Doğu ile Batı'daki kilise otoriteleri arasındaki bir kırılmayı tetiklemiş olabilir.

III. Kilise İktidarının Mimarı Olarak Ambrosius

Ambrosius'un bir din adamı olarak 374'te Milano piskoposu seçilmesi⁴⁸ önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir.⁴⁹ Görünüşte onu piskopos olmaya kamuoyunun baskısı, halkın teveccühü itmişti. Halk onu bir bürokrat olarak faaliyetleriyle tanımıştı. 340 dolaylılarında soylu bir ailede dünyaya gelmişti.⁵⁰ Eğitimini tamamladıktan kısa süre sonra *Galliarum*⁵¹*praefectus praetoriosu*⁵² Sextus Petronius Probus'a avukat olarak hizmet vermeye başlamıştı.⁵³ Kariyerinin hemen başında böylesi prestijli bir görev üstlenmesi parlak bir zekaya ve iyi bir eğitim aldığına işaret⁵⁴ olarak kabul edilmiş olmalıydı. Üstelik inançlı bir Hristiyan olarak tanınıyordu. Bu iki haslet, Theodosius'un hüküm sürdüğü çağda kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanmak için önemli avantajlar sağlayabilirdi. Entelektüel kapasitesi bir tarafa kıvrak bir zekaya da sahipti. I. Valentinianus döneminden itibaren güçlü bürokratlarla kurduğu ilişkiler, sadece kamuoyu üzerinde değil, politik mecrada da nüfuz elde etmesini sağlamıştı. Batı'da hâkim politik atmosfer zamanla konumunu güçlendirmesinin yolunu açacaktı.

Doğu'da imparatorluk erkinin görece gücü altında⁵⁵ kilise, imparatorun iradesiyle uyumlu bir görünüm sergilerken, Batı'da hem politik yapı hem de kilisenin *de facto* durumu daha farklıydı. Theodosius, 379'da Doğu'da tek başına *augustus* olmuştu. Buna karşılık Gratianus ve II. Valentinianus Batı'da bir türlü etkili şekilde istikrarı sağlayamamıştı.⁵⁶ Öyle ki Batı'daki imparatorlar meşruiyetlerini Theodosius'la ortak hareket etmekle sağlamlaştırıyorlardı.⁵⁷ Üstelik Batı'da saray etrafında gücünü iyiden iyiye yitirmiş öğretilerin muhipleri hüküm sürmeye devam ediyordu. Bunlardan biri I. Valentinianus'un eşi ve II.

⁴⁶ Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 117, dn. 82. Bunun politik ihtiyaçların bir sonucu olduğu da ifade edilmektedir. Bilhassa eş imparator Gratianus'un Ariusçulara karşı tutumu İznik İtikadı'na yönelik bağlılığın vurgulanmasında etkili olduğu yönündeki değerlendirmeler için bkz. Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*, s. 117-118.

⁴⁷ R. P. C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, T&T Clark, Edinburgh 1988, s. 105.

⁴⁸ Sozom. *Hist. eccl.* VI. 24; Sister Charles, "The Classical Latin Quotations in the Letters of St. Ambrose", *The Classical Association*, C. 15, S. 2, 186; McLynn, *age*, 39.

⁴⁹ Ambrosius yaşamı ve Milano piskoposluğuna yükselişi hakkında bkz. Paulinus, *Vita Ambrosii*, 6-9; Boniface Ramsey O.P., *Ambrose*, Routledge, London 1997, s. 195-232.

⁵⁰ Bkz. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, c. 1, Cambridge University Press, Cambridge 1971, s. 51. Eser bundan sonra "PLRE I" şeklinde gösterilecektir.

⁵¹ Gallia=Galya, modern Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda ile Almanya ve İsviçre'nin bir kısmını, İtalya'nın kuzeyini teşkil eden sahanın bilinen adı.

⁵² *praefectus praetorio*: İmparatorluk muhafızı. İmparatorlukta yüksek rütbeli adli görevlilerce ve valilerce kullanılan unvan.

⁵³ Charles, *age*, 186; Liebeschuetz, *Ambrose of Milan*, 6; Sextus Petronius Probus, I. Valentinianus, Gratianus, II. Valentinianus ve Theodosius dönemlerinde batının en önemli *praefectus praetoriosu* olarak görev yapmıştır.

⁵⁴ İyi bir retorik eğitimi almış ve Grek diline ileri düzeyde hâkim olmuştu. Bkz. Liebeschuetz, *Ambrose of Milan*, 6.

⁵⁵ Burada Theodosius'un askerî başarıları, makalenin konusu dışında kalması sebebiyle derinlemesine ele alınmamaktadır. Bununla birlikte askerî başarılarının imparatorun otoritesini kuvvetlendiren en önemli unsur olduğu konusunda neredeyse hiçbir şüphe yoktur. Bu dönemde imparatorluk kuzey komşularının baskısına karşı mücadele veriyordu. Gotlar'a karşı elde ettiği zaferler, Theodosius'un politik kariyerine çok önemli katkılar sağlamıştır. Daha detaylı bilgiler için bkz. Peter Heather, *Gotlar*, çev. Erkan Avcı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012, s. 194-213. Döneme ilişkin politik ve askerî açıdan kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Potter, *age*, s. 547-548.

⁵⁶ Batı'daki politik sürece ve askerî meselelere ilişkin daha geniş ve kapsamlı bir anlatı için ayrıca bkz. Potter, *age*, s. 549-552.

⁵⁷ Potter, *age*, s. 548.

Valentinianus'un annesi Iustina'dır. Bu noktada Batı'daki dinî tartışmalara politik düzlemi daha da istikrarsızlaştıracak bazı unsurlar dâhil olmuştu.

Gratianus'un orduda istihdam edilen insan kaynağını kullanma stratejisinden rahatsız olan bir grup asker⁵⁸ komutan Magnus Maximus öncülüğünde ayaklandı. Maximus'un *magister equitum*'u Andragathius 25 Ağustos 383'te Lyon'da Gratianus'u öldürdü.⁵⁹ Alplerin kuzey batısı boyunca uzanan Batı eyaletlerinde kontrolü sağlayan Maximus, hem II. Valentinianus'a hem de Theodosius'a meşruiyetini kabul ettirmeye yönelik olarak diplomatik temaslar gerçekleştirmişti.⁶⁰ İsyanını bastırmak için Theodosius'un da uygun koşullara sahip olmaması, Maximus'un konumunu güçlendirmesini sağladı ve kısa süre içinde Alpler'deki geçitleri ele geçirdi.⁶¹ Maximus, mahir bir asker olduğunu ispat etmiş, II. Valentinianus'u Theodosius'a sığınmaya zorlamıştı. Ancak iyi bir asker olmaktan daha güçlü bir tarafı vardı: İznik İtikadı'na bağlıydı. Theodosius etkili bir desteği ancak 387'de sağlayacaktı. Üstelik bu destek, temelde Batı'nın da imparatorun iradesine boyun eğmesi şeklinde cereyan edecekti.⁶² Tüm bu çalkantılı süreç içinde Maximus'un Mediolanum üzerine yürüyüşü ve II. Valentinianus ile annesini İtalya dışına sürmesi Kilise tarihçileri tarafından heretiklerin cezalandırılması imasıyla sunulmaktadır.⁶³ Dolayısıyla Ariusçuların "ilahî" bir müdahale sonucunda sahneden çekilmesi, ayakta kalmayı başaran Ambrosius'un daha da güçlenmesini sağladı.

IV. Huzursuzluğun Toplumsallaşması

Peter Brown, çığır açıcı eserinde Doğu toplumlarında bireylerin iktisadi olarak varlık gösterebildiğini ve bu yönüyle Batı'daki serleşmiş köylülerden ayrıldıklarını ortaya koymuştur.⁶⁴ Brown'ın, Doğu'daki halkların kaderini bir şekilde eline almış kişilerden oluştuğunu açıklamak için başvurduğu bu yaklaşım, imparatorluğun idari elitleri, saray ve çevresi ile Kilise hiyerarşisinin zirvesindeki gerilimlerin daha hızlı ve geniş çaplı şekilde toplumda hissedildiğini düşünmek için yeterli tarihsel veriyi sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, gerilimin tavandan tabana doğru yayılması Doğu'da daha doğrudan ve hızlı bir şekilde cereyan ediyordu. Bu durum Doğu'da Theodosius döneminde çok sayıda büyük isyanın yaşanmasına sebep olmuş görünmektedir. Antiochea'da yaşanan ayaklanma bu kapsamda ele alınabilir.

Theodosius adeta bir kurtarıcı olarak imparatorluk erkini eline almıştı. Yukarıda vurgulandığı üzere bu "kurtarıcı" vasfı askerî başarılarından ileri geliyordu. Ancak güçlü bir ordu için dolu bir hazineye ihtiyaç vardı. İmparatorluk çok uzun süredir savaşlar ve istilalarla sarsıldığı için hazinenin sürekli olarak halktan sağlanan kaynaklarla ikmal edilmesi gerekiyordu. Sonuç olarak ağırlaşan vergiler 387'de Antiochea'da isyanın patlak vermesine sebep oldu. Söz konusu vergi yükü olunca toplumu oluşturan bireyler kimliklerinden bağımsız şekilde organize olmuştu.⁶⁵ Antiochea halkını otoriteye karşı birleştiren bir başka

⁵⁸ Gratianus'un, Alan kökenli asker ve komutanlara ehemmiyet atfetmesinden Romalıların rahatsızlık duyduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Mitchell, *age.*, s. 130.

⁵⁹ Zos. *HN* IV.36.6.

⁶⁰ Ambrosius, *Ep.* 24.

⁶¹ Zos. *HN* IV. 42.5-6.

⁶² Mitchell, *age.*, s. 130-131. Theodosius bundan sonraki süreçte II. Valentinianus'un bir daha asla kesin olarak Batı'da hüküm sürmesini izin vermeyecekti. Ariusçuluk'tan tövbe etmesini sağlayacaktı. Valentinianus ile Theodosius arasındaki bağ ise genç imparatorun kız kardeşi Galla'nın Theodosius'la evlendirilmesiyle güçlendirilecekti. Bkz., *PLRE* I s. 382.

⁶³ Theod. *Hist. eccl.* V.14.

⁶⁴ Peter Brown, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 25.

⁶⁵ Williams ve Friell, *age.*, s. 27-28.

unsur ise uzun süredir yaşanmakta olan kıtlıktı.⁶⁶ Ayaklanma bir anda imparatorluğu, eşinin heykeli dâhil olmak üzere imparatoru hedef alan bir mahiyet kazanınca Theodosius, asileri ağır şekilde cezalandırmaya karar verdi. İsyana öncülük edenlerin bazıları yakılarak cezalandırıldı. Ancak tedbirlerin bir kısmı daha çok toplu bir cezalandırma amacına yönelikti. Bölgenin en önemli merkezi olan Antiochea'nın bütün ayrıcalıkları elinden alındı ve kent Laodicea'ya bağlandı.⁶⁷ Sonuç olarak Theodosius'un imparatorluğun gazabını olağanca şiddetiyle Antiochea'da sergilemiş oldu. Ancak bundan sonra yaşananları Theodosius'un iktidarının "büyüklüğü" bağlamında değil, tereddüt ve telaş bağlamında ele almak mümkün olabilir. Zira imparatorun öfkesinin zamanla dinmesi, bazı kararlarından dönmek istemesine sebep oldu. Buna karşılık cezalandırma yolunda atılan adımların bazılarını geri çevirmek imkânsızdı. Yine de kent Hristiyan temsilcilerinin yakarışlarına kulak vermesi ve genel af ilan etmesi; merhametli ve bilge imparatorlarla özdeş görülmesini sağladı. Bununla birlikte yerel Hristiyan topluluğun iradesini görmezden gelemediği de anlaşılıyordu. Bundan sonraki süreçte taşralı Hristiyan gruplar giderek güç kazanacaktı.⁶⁸ Dahası öfkesine yenik düşerek karar alan biri olarak şöhret bulması, imparatorun Ambrosius'a karşı karşıya geleceği Callinicum Olayı sonrasında⁶⁹ elini zayıflatan bir mesele hâline gelecekti. Ancak zaman esas olarak Theodosius'un iradesini zaafa uğratanların, imparatorluğun desteğine malikmiş gibi hareket eden Hristiyan gruplar olduğunu gösterecekti.⁷⁰

V. Hristiyanlar Ötekilere Karşı

İmparatorluk, olağanca gücüyle dinî alana girmişti. Bu durum, toplumsal olarak kilise tarafından örgütlenen kamuoyuna giderek daha fazla yaslanmasına yol açıyordu. Dolayısıyla "öteki" kümesi içinde ittihaz olunabilecek olan grupların sayısı artıyordu. Özellikle Hristiyanların, Theodosius'un iradesini kıracak kadar taleplerine karşılık bulması, giderek hırçınlaşmalarına ve taşkınlık gösterilerine daha fazla sarılmalarına yol açtı. Süreci bir "öteki" gözünden görmek anlamlı bir bakış açısı sunabilir.

Zosimus'un aktardıkları İmparatorun dindarlığının toplumsal uyumsuzluklarını ne denli derinleştirdiğini gözler önüne seren bir tanıklık olarak değerlendirilebilir. Elbette Zosimus'u böylesi bir meselede tarihî kaynak olarak değerlendirmenin ön koşulu onun bir pagan olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmadan geçer. Zira Theodosius'un politikalarını değerlendirirken "çılgınlık" gibi ifadelerle kolayca başvurabildiği, onu savurganlık ve debdebeli bir yaşamla suçladığı görülür.⁷¹ Yine de yaşananların Kilise tarihçilerinin gözüne görüldüğü kadar parlak olmadığını düşünmek için Zosimus'un *Historia Nova* isimli eseri değerli bir kaynaktır. Özellikle dönemin askerî ihtiyaçlarının doğurduğu ekonomik sonuçlara değinmesi ilgi çekicidir. Bununla birlikte halkın barbarlardan yardım dilediğini ifade edecek kadar abartılı ifadelerle başvurduğu görülür.⁷² Yine de paganların "başına gelenler" için *Historia Nova*'dan istifade edildiğinde açık şekilde pagan inancına ilişkin ritüellerin sürdürülmesinin neredeyse imkânsız hâle geldiği anlaşılmaktadır. Zosimus'a göre bu yaptıkları

⁶⁶ Gürhan Bahadır, "Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13 (2010), s. 369-370.

⁶⁷ Williams ve Friell, *age.*, s. 28.

⁶⁸ Williams ve Friell, *age.*, s. 29; Mitchell, *age.*, s. 477.

⁶⁹ Ambrosius, hükümdara yazdığı mektubundan duygularına yenik düşebilen biri olduğunu hatırlatacağı. Bkz. Ambrosius, *Ep.* 74.34.

⁷⁰ Brown, *age.*, s. 62-63.

⁷¹ Zos. *HN* IV.33.3. Doktora çalışmasında Zosimus üzerine kapsamlı bir araştırma gerçekleştiren ve Zosimus'un tarihini çeviren değerli arkadaşım ve meslektaşım Dr. Tuğçe Ünver'e, çalışmasını henüz yayımlamadan benimle paylaşma nezaketi gösterdiği için teşekkür ederim.

⁷² Zos. *HN* IV.32.2. Zosimus, 380 yılına ilişkin kayıtları arasında imparatoru vergi tahsilinde kadınların mücevherlerine muhtaç hâle gelecek politikalar takip etmekle eleştirir.

“devlet”i çökertiyordu.⁷³ Zosimus’un paganizmin egemen olduğu çağlara yönelik romantik bir özlem çektiğini düşünmek gayet mantıklıdır. Ona göre, gerçek “devlet” de Augustus’un, Nerva’nın, Traianus’un çağında kalmış olabilir. Ancak her ne olursa olsun devleti çürüten alametleri paganların kutsal mekânlarına yapılan saldırılarda araması, “devlet” denilen yapının bu anarşiyi kontrol edememesiyle ilişkili olabileceği ihtimali göz ardı edilemez. Taşradaki idarecilerin imparatorluğa mı yoksa lilye mi sadakat beslediklerinin belirsizleştiği, imparatorluğun bürokratik çarklarını döndüren bilhassa taşradaki yöneticilerin inançlı bir Hristiyan olmayı iyi bir idareci olmaktan evla görmeye başladıkları bir çağa tesadüf etmişti. Zosimus’un bildiği devlet geçmişte kalmıştı.

Gerçekten de Theodosius’un pagan kültürler üzerindeki baskısı çeşitli şekillerde tezahür ediyordu. 382’de kurban törenlerinin icrasını yasaklamak kaydıyla Edessa’da bir pagan tapınağının açılmasına razı olduğu dönemde,⁷⁴ Batı’da, *senatus* içinde yer alan Zafer Sunağı kaldırıldı.⁷⁵ Öte yandan Roma’da *senatusta* hâlâ etkili pagan senatörler vardı ve Gratianus’un öldürüldüğü, II. Valentinianus’un tam olarak duruma hâkim olamadığı koşullar altında imparatoru desteklemek karşılığında kadim kültürlerini biraz olsun hayatta tutabilmek için çabalıyorlardı. Ancak arzularına asla kesin olarak ulaşamadılar. Doğu’da ise fanatik Hristiyanların emellerine cevaz verebilecek türde idareciler, paganları hedef alan şiddet eylemlerini cesaretlendirdiler. Ortada paganların tedhişe uğramasına yol açacak herhangi bir imparatorluk iradesi söz konusu değildi.⁷⁶ Dolayısıyla imparatorluk adına şiddete başvuran Hristiyanların, modern bir bakış açısıyla⁷⁷ gerçekten de devleti çökerttikleri anlaşılıyordu. Devlete ait şiddet tekeline sahipmişçesine hareket etmeleri, devletin hareket alanını kısıtlıyordu. Dinî anarşizmin bir noktada son bulması kaçınılmaz olsa da⁷⁸ geriye kurumları bozuma uğratan bir süreç kalıyordu. Bu bozulma başka kurumların güçlenmesiyle ikame edilebilirdi ki kilise örgütünün bu noktada öne çıktığını ifade etmek hiç de iddialı olmayacaktır.

VI. Callinicum Olayı

Yukarıda da ifade edildiği üzere devlet ve dinin kesişim kümesini *de facto* teşkil eden gri alan istisnai bir şekilde bağnaz Hristiyanlar tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Bu koşullar altında Callinicum’da imparatorun kayıtsız kalamayacağı türden bir taşkınlık meydana geldi. Bu aşamada akla gelen ilk soru neredeyse Doğu’nun hemen her yerinde sahnelenen şiddet olayları arasında Callinicum’da yaşanan gelişmenin neden bir politik krizi tetiklediğidir? Buna cevap verebilmek için öncelikle Callinicum kentine daha yakından bakmak fayda sağlayabilir.

Gaius Plinius Secundus (Yaşlı Plinius)’un bilgi verdiği yerler arasında “Nicephorium” ismiyle andığı Callinicum da bulunmaktadır.⁷⁹ Plinius, Callinicum’un, Antiochea ve Edessa ile komşu olduğunu, kökeninin Asurlular’a dayandığını, Mezopotamya’nın sınır kentleri

⁷³ Zos. *HN* IV.33.3.

⁷⁴ *Cod. Theod.* 16.10.8.

⁷⁵ Zafer Sunağı’nın kaldırılması, Ambrosius’un ilk önemli başarılarından biridir. Bkz. Ambrosius, *Ep.* 72; Ayrıca bkz. Liebeschuetz, *Ambrose of Milan*, s. 61-94; Liebeschuetz, *Ambrose and John Chrysostom*, s. 91-93.

⁷⁶ Mitchell, *age.*, s. 366-368.

⁷⁷ Burada Max Weber’in modern devletin doğasına yönelik yaklaşımından mülhem bir çıkarım dile getirilmektedir. Bkz. Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012, C. I, s. 434.

⁷⁸ Max Weber, dinî anarşinin kısa ömürlü olacağını zira anarşizmi mümkün kılan inanç yoğunluğunu sürdürmenin örgütlenmeyi imkânsızlaştıracağını ifade etmektedir. Bkz. Max Weber, *age.*, C. I, s. 727.

⁷⁹ Plinius’un tanıklığı Roma politik ve idarî elitine mensup olmasının yanı sıra İmparator Vespasianus döneminde muteber bir devlet adamı olarak temayüz etmesiyle de ilgilidir. Akdeniz ve Yakınoğu coğrafyasının özellikle, yeni kurulan eyaletlerinde çeşitli idari ve mali birimlerde görev yapmıştır, bkz. Jerry Stannard, “Pliny the Elder”, *Encyclopedia Britannica*, 7 Mar. 2024, <https://www.britannica.com/biography/Pliny-the-Elder>. Accessed 7 March 2024.

arasında olduğunu belirtir.⁸⁰ İskender döneminde Helenistik bir karakter kazandığı anlaşılan kent geleneksel ticaret yollarının üzerinde yer almaktaydı. Antiochea'ya uzanan ticaret yolunun Fırat'ı geçtiği kritik bir noktada bulunan Callinicum, bu yolla Orta Asya'ya kadar uzanan bir yol ağının parçasıydı.⁸¹ Callinicum aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olan Palmyra'dan gelen ya da Palmyra'ya ulaşmaya çalışan kervanlar için de uğrak noktasıydı. Kent üzerinden Fırat havzası boyunca Seleucia ve Ctesiphon'a ulaşan yolun da parçasıydı. Bu yol sadece kervanların değil, denizcilerin de ilerlemesine müsaade edecek nitelikteydi. Seleucia'dan gemilerle çıkarılan mallar Fırat boyunca ilerleyerek Basra Körfezi'ndeki Spasinou Charax'a ulaşırdı.⁸² Bu geniş ve çeşitli taşıma araçlarına müsaade eden yol ağı, aynı zamanda kalabalık orduların da güzergahını teşkil ediyordu.⁸³ Dolayısıyla Callinicum'un bulunduğu saha, Roma İmparatorluğu'nun İran merkezli geleneksel rakipleriyle yüzleştiği alanı teşkil ediyordu.⁸⁴

II. yüzyılda Parth İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte kent Parthlar'ın kontrolü altına girmiştir. Ancak Septimius Severus'un başarılı seferinin ardından 195'te Osroene Krallığı ve Callinicum kenti Roma İmparatorluğu'na dahil edilmiştir.⁸⁵ Tetrarkhia⁸⁶ Döneminde çıkan Suriye havalisinde gelişen hadiseler ile 297 yılının yazında Mısır'da yaşanan isyan, Sasaniler ile Romalılar'ı karşı karşıya getirmiş, Callinicum ve Carrhae'de yapılan savaşlarda Romalılar ağır bir hezimete uğramıştır.⁸⁷ V. yüzyıla gelindiğinde ise Callinicum, Sasanî İmparatorluğu'nun sınır güvenliğini tehdit eden unsurlar için askerî bir birliğe ev sahipliği yapmış, ileri bir karakol olarak hizmet vermiştir.⁸⁸ Son olarak VI. yüzyılda Callinicum⁸⁹ kenti, İmparator Iustinianus döneminde Bizans-Sasanî mücadelelerin merkezinde yer alacaktır.

Tüm bu tarihsel anlatı, kentin kozmopolit, heterojen ancak dış dünya ile sıkı şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Üstelik bu ilişkilerin temelleri oldukça geriye gidiyordu. Kentte sakin Yahudilerin Suriye ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan sahada, Sasanî idaresi altında yaşayan Yahudi diasporası ile sıkı ilişkiler içinde olduklarını tahmin etmek hiç de güç değildir. IV. yüzyıla gelindiğinde heretikler (Yahudi-Hristiyanlar) ve farklı inanç grupları, Hristiyanların 381 yılındaki konsilde kabul edilen itikat metninde "kilisesinin birliği"ne yönelik bir tehdit oluşturuyorlardı.⁹⁰ Theodosius döneminin özellikle ilk yıllarında Yahudiler', Yahudi-Hristiyanlar'a ve kurumlarına yönelik ılımlı bir politik duruş sergilendiği hissedilir.⁹¹

⁸⁰ Plin. *HN* VI.30.117-119.

⁸¹ Peter M. Edwell, "The Middle Euphrates", *A Companion to The Hellenistic and Roman Near East*, Ed. Ted Kaizer, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey 2022, s. 315, 317-319.

⁸² Gary Keith Young, *Rome's Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy, 31 BC-AD 305*, Routledge, London 2001, s. 134, 171-175.

⁸³ Plin, *HN* VI.30-32; Beate Dignas ve Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, New York 2007, s. 196, 202-203.

⁸⁴ Dignas ve Winter, *age.*, s. 19, 155-158.

⁸⁵ Septimius Severus'un hayatı ve askerî faaliyetlerine ilişkin bkz. Anthony Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, Routledge, Londra 1998, s. 132-134.

⁸⁶ Grekçe τετραρχία=Tetrarkhia; Latince, Tetrarchia. Dörtlü yönetim tetraşi olarak da bilinmektedir.

⁸⁷ Eutr. IX. 24; Fest. *Brev.* XIV, XXV. Roma İmparatorluğu'nun doğu hududunun III. ve IV. yüzyıldaki teşekkülü için bkz. Engelbert Winter, "On the Regulation of the Eastern Frontier of the Roman Empire in 298," içinde, D. H. French and C. S. Lightfoot, eds., *The Eastern Frontier of the Roman Empire: Proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988*, BAR International Series 553 (ii), Oxford 1989, s. 555-571.

⁸⁸ İmparator Leo tarafından bir bina yapımı ve istihdam edilen bir piskopostan söz etmektedir. Bkz. Chr. *Ede.* 70; Greatrex ve Lieu, *age.*, s. 47.

⁸⁹ Stefan Heidemann, "The History of the Industrial and Commercial Area of 'Abbāsīd Al-Raqqa, Called Al-Raqqa Al-Muhtariqa", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C. 69, S. 1, (2006), s. 33-52.

⁹⁰ Heretiklik üzerine tartışmalar bağlamında Yahudiler ve Yahudilik için bkz. Erkan İznik, "IV. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğunda Heretikler ve Hizipçiler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2018, s. 466-478.

⁹¹ *CTh* 16.8. Ayrıca Bkz. Robert L. Wilken, "The Jews and Christian Apologetics after Theodosius I Cunctos Populos", *The*

Ancak “Callinicum Hadisesi” Yahudilere karşı imparatorluğun özellikle doğusunda genel bir hoşnutsuzluğun başladığını gözler önüne sermektedir.⁹² Hadise 388 yılında imparator, Roma yakınlarında Callinicum’da bir sinagogun piskoposlarının kışkırtmasıyla Hıristiyanlar tarafından yakıldığı haberini alır. Bu konuya ilişkin en detaylı anlatı Ambrosius tarafından Theodosius’a ve kız kardeşi Marcellina’ya hitaben yazılan mektuplarda ifade bulunmaktadır.⁹³ Ambrosius’un, mektuplarında Yahudi topluluklarına yönelik tercih ettiği ifadeler, antisemittik yaklaşımını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.⁹⁴

Yahudilere duyulan nefret 388’de, Callinicum’da şiddet patlamasına dönüştüğünde,⁹⁵ doğuracağı sonuçları kimsenin öngöremediği anlaşılmaktadır. Olaylar imparatorun Hıristiyan inancına olan bağlılığının sınındığı bir sürece evirildi.⁹⁶ Zira Theodosius, çağın ruhu gereği, tabii bir Yahudi düşmanı ve samimi bir Hıristiyan olarak değil, bir devlet adamı olarak hareket etme refleksi göstermişti. Yahudiler’e ait ibadethanenin yıkıma uğramasında birincil sorumlu olarak görülen kişilerin cezalandırılması gibi huzur ve sükûnu sağlamaya yönelik ve adil görünen bir karar almıştı. Havranın yeniden ihyası için piskoposa sorumluluk yüklemişti.⁹⁷ İmparator, sorumluları Yahudiler’in tecrübe ettiği zulmü unutturacak kadar olmasa da mağduriyeti sonlandıracak keyfiyette bir karar almış ve uygulamak istemiş görünüyordu. Böylesi bir karar, Callinicum’daki gibi çeşitliliğe dayanan dinamik bir toplumsal yapının kendi dengesini bulabilmesi için de değerli bir adım gibi görünmektedir.

Ambrosius, imparatorun kararını öğrenir öğrenmez ünlü mektubunu⁹⁸ yazar. Mektupta, Hıristiyan sözlü geleneği içinde hatıraları son derece canlı kalmış bazı “ibret” telkin eden olayları sıralar. Iulianus (*apostata*) döneminde, pagan bir imparatorun cevaz vermesiyle, Yahudilerin Hıristiyan ibadethanelerine gerçekleştirdikleri saldırıları hatırlatır ve Yahudilerin bu saldırılarına karşılık hiçbir bedel ödemediklerini ifade eder.⁹⁹ Ambrosius’un, mürtet (*apostata*) imparatorun “idari” tasarruflarına gönderme yapması ilgi çekicidir. Bu yaklaşımı Theodosius’un “dinden çıkma” ihtimaline yönelik bir ima barındırmakta ve aslında uyarıyı dile getirmektedir. Havranın tamiri için Hıristiyanların seferber edilmesinin aslında dindaşlarının tıpkı Iulianus döneminde olduğu gibi cezalandırılması, onlardan intikam alınması anlamına geleceğini de satır aralarında belirtiyordu. Dahası benzer örnekler üzerinden saldırıyı olağanlaştırıyordu.

Theodosius derhal uzlaşma talebinde bulunurcasına ilk verdiği kararı gözden geçirir. Buna göre, sadece piskoposun tek başına sorumlu tutulamayacağına, Callinicum’daki cemaatin de havranın tamirine destek olması gerektiğine hükmeder. Ancak bu kararı da Ambrosius’u, Yahudilerin yanında saf tutmadığı konusunda ikna edemeyecektir. Milano piskoposu, imparatorun heretik grupları cesaretlendirdiği kanaatini savunmayı sürdürecektir.¹⁰⁰ Zira yaşananların yegâne sorumlusu olarak Yahudiler’i görmektedir. Hıristiyan imparator ve kamuoyu nezdinde inkarı mümkün olmayan argümanlar sunmaya devam etmektedir: *Mesih’i sahte delillerle azleden bu insanlar, ...Tanrı ile ilgili meselelerde bile yalan söyleyen bu adamlar,*

Harvard Theological Review, C. 73, S. ¾, (1980), s. 464-465.

⁹² Mitchell, *age.*, s. 342-343.

⁹³ Ambrosius, *Ep.* 40; Ambrosius, *Ep.* 41.

⁹⁴ Ambrosius, söz konusu mektubunda Yahudileri müfteri, yalancı, yağmacı ve hain olarak tanımlamaktadır. Bkz. Ambrosius, *Ep.* 74.18,19.

⁹⁵ Ambrosius, *Ep.* 40.6.

⁹⁶ Williams ve Friell, *age.*, s. 48.

⁹⁷ Williams ve Friell, *age.*, s. 44-45.

⁹⁸ Ambrosius, *Ep.* 74.

⁹⁹ Ambrosius, *Ep.* 74. 15-18, 21.

¹⁰⁰ Williams ve Friell, *age.*, s. 45

...kışkırtıcı olmakla kimi suçlamazlar?¹⁰¹ Buna karşılık yukarıda da ifade edildiği üzere bölgedeki idareciler, bilhassa paganlar üzerine olmak kaydıyla Hristiyanlık dışı inançlara mensup topluluklara yönelik yaygın bir saldırı ve anarşi kampanyası yürütülmesine destek veriyorlardı.¹⁰² Bununla yetinmeyen Ambrosius, kararında ısrarcı olması hâlinde imparatorun, Yahudilere Mısır firavuna ya da Babil Hükümdarı Nebukadnezar'a karşı elde ettiklerine benzer hatta eşit bir zafer armağan edeceğini bildirmiştir.¹⁰³

Piskopos kendini Hristiyanların ve gerçek Hristiyanlığın temsilcisi gibi sunuyordu: *halkına karşı düşmanlarıma* [Yahudilere] *zafere kazandırdınız!*¹⁰⁴ Aynı mektupta imparatorluğun birliği ve istikrarı yolunda Maximus'un bertaraf edilmesinde kendi sağladığı desteği hatırlatıyordu. Vaazları Mediolanum Katedrali'nin hatta Mediolanum'un ötesinde yankı buluyordu. İmparatorun daima desteğini arzuladığı kamuoyunu tamamen arkasına almıştı. Kararından dönmemesi hâlinde komünyon ayinlerine yönetmeyeceğini bildirerek el yükseltmesi, imparatorun geri adım atmasını sağladı. Bu, imparatorluk tarihinde eşine sık rastlanmayacak bir gelişmeydi.

Theodosius yenilgiyi kabullenerek, akılcı bir duruş sergilemişti. İmparatorluğun kırılğan politik iklimi içinde gerginliği tırmandırmanın daha büyük tavizlerle sonuçlanabileceğini görmüş olmalıydı. Ancak sonuç, Ambrosius'un sarsılmaz iradesi karşısında boyun eğdiğini gösteriyordu. Ambrosius, genç imparator II. Valentinianus'un ardından Theodosius karşısında dimdik ayakta kalmayı başarmıştı. Bu, gücünü ve etkisini arttırmayı başardığı anlamına geliyordu.

Sonuç

Büyük Theodosius iyi bir askerdi ve bu yönü bazı hasletleri bünyesinde barındırdığı anlamına geliyordu. Bunlardan belki de en önemlisi hızlı karar alıp uygulamasıydı. Doğru hamle için sürekli tetikte olan bir asker, savaş meydanlarında hızla karar alıp dirayetle uygulayarak başarılar elde edebilirdi. Ancak çağının kırılğan politik yapısı içinde hızla alınan kararlar, bilhassa Kilise örgütü karşısında onu çaresiz bırakmış, savaş meydanlarında düşmanlarına boyun eğdiren 'büyük' imparator, 'büyük' bir tevazu içinde yenilgiyi kabullenmeye zorlanmıştı. Bu yenilgiyi, ironik bir şekilde, kendisinin de olağanca gayretiyle yüceltmeye çalıştığı itikadın temsilcilerinin elinden tatması, 388'de yaşanan Callinicum Olayı'nı daha da ilgi çekici hâle getirmektedir. Callinicum Olayı'nda da hızla karar verip toplumsal bir huzursuzluğu, refleks göstererek çözüme kavuşturmak istemiş, bir devlet adamı olarak en adil çözümü üretmeye çalışmıştı. Ancak karizmatik din adamı Ambrosius'un itirazı, onu devlet adamı olmakla Hristiyan olmak arasında bir seçime zorlamıştı.

Ambrosius, Klasik Roma dünyasının siyaset yapma geleneğinin bir temsilcisiydi. Özellikle Cicero ile kurduğu ilişki¹⁰⁵ bunun en somut göstergelerinden biridir. 'Büyük' imparatora kıyasla elinde neredeyse hiç zor kullanma aracı yoktu. Dolayısıyla imparatoru, kendi kurguladığı diskurun içine hapsetmek ve sadece onu değil, imparatorun dayandığı kamuoyunu da sarsılmaz şekilde etkisi altına almak zorundaydı. Zaferini, mensubu olduğu Kilise örgütünün gücünden çok haklılığını inşa ettiği yerden elde etmişti. İmparatorun

¹⁰¹ Ambrosius, *Ep.* 74. 19.

¹⁰² Williams ve Friell, *age.*, s. 45. Bunun yanı sıra Theodosius döneminin dini politikalarına ilişkin kararlılığını 384-388 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun doğusu için *praefectus praetoriosus* olarak görevlendirdiği Cynegius üzerinden okumak mümkündür. Zosimus'un konuya ilişkin ifadeleri için bkz. Zos., *HN*, 4.37.

¹⁰³ Ambrosius, *Ep.* 74. 20.

¹⁰⁴ Ambrosius, *Ep.* 74. 22.

¹⁰⁵ Ambrosius, eserlerinden birine Cicero gibi "De Officiis" ismini vermiştir. Bkz. Ivor John Davidson, "A commentary on the De Officiis of St. Ambrose", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Glasgow 1992, C. II, s. 63-64. Ayrıca eseri için bkz. *Ambrose: De officiis*, çev., Ivor J. Davidson, Oxford 2001; Selby, *age.*, 138-146.

dünyevi kudreti karşısına mütevazî bir keşîş gibi sığındığı, tanrı inancından başka hiçbir kudreti yokmuş gibi davranmıştı. İmparatorun bizzat iktidarını inşa ettiği ideayı bir zırh gibi kuşanmıştı ve onu inançlı bir Hristiyan olmakla iyi bir devlet adamı olmak arasında bir seçim yapmaya zorlamıştı. Özetle mücadelenin hem mecrasını hem de araçlarını kendisi belirlememişti.

Weberci bir yaklaşımla imparatorluk 'kanunu uygulamak için zor araçlarını kullanma ayrıcalığı'nı kesin ve neredeyse kalıcı şekilde kilise ile paylaşmaya mecbur olmuştu. Zosimus'un 'devleti çökertmek' olarak gördüğü, aslında düzenin yeni kurumlar tarafından müdahalesi sonucunda bozuma uğramasıydı. İmparatorluğun tabii olarak üstlendiği ve yürütmek zorunda olduğu toplumsal uyumu sağlamaya yönelik adımları tek başına atamayacak hâle gelmesi, yepyeni bir politik yapıya işaret ediyordu. 'Çöken devlet', aslında Zosimus'un gözünde düzeltilemeyecek kadar dönüşmüş devletti. Roma'nın kesin olarak parçalanmasından hemen önce kilise, imparatorluğun egemenlik alanını giderek daha fazla 'işgal' edecekti.

KAYNAKLAR

A. Kilise Tarihi ve Kronikler

Ambrosius, Ambrose of Milan, *The Letters of S. Ambrose of Milan: Library of Fathers of the Holy Catholic Church*, çev., anonim, James Parker and Co., Oxford 1881.

Ambrosius: De officiis, çev., Ivor J. Davidson, Oxford 2001.

Ambrosius: Epistulae, Ambrose: Selected Works and Letters, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF) 2. Seri, Cilt X, T & T Clark, Edinburgh 1992; *Ambrose of Milan: Political Letters and Speeches*, (çev ve yorum), J. H. W. G. Liebeschuetz ve Carole Hill, Liverpool University Press (TTH:43), Liverpool 2010.

Ambrosius: De Fide, On the Christian Faith, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF) 2. Seri, Cilt X, T & T Clark, Edinburgh 1992.

Ammianus Marcellinus, *The Later Roman Empire (A.D. 354-378)*, (seçme çeviriler: W. Hamilton, A. Wallace-Hadrill), Penguin Books, Harmondsworth 1986.

Chr. Ede. *Chronicon Edessenicum*, CSCO Scr. Syr. 1-2, ed. I. Guidi. Paris 1903; *Untersuchungen über die Edessenische Chronik*, ed. ve çev., L. Hallier, Leipzig 1892.

Codex Theodosianus, The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions, çev. Clyde Pharr, Princeton University Press, Princeton 1952.

Eusebius, *Vita Constantini, The Life of Constantine*, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF), 2. Seri, Cilt I, Edinburgh 1991.

Eutropius, *Breviarium*, çev. Harald W. Bird, Liverpool University Press (TTH:14), Liverpool 1993.

Fest. *Brev., The Breviarium of Festus, A Critical Edition with Historical Commentary*, çev. ve ed. John W. Eadie, The Athlone Press, London 1967.

Isidore de Charax, *Parthian Station of Isidore of Charax: An Account of the Overland Trade Route Between the Levant and India the First Century B.C.*, ed. Wilfred H. Schoff, Commercial Museum, Philadelphia 1914.

Paulinus, *Vita Ambrosii*, ed. Michelle Pellegrinom Editrice Studium, Rome 1961; Boniface Ramsey O.P., *Ambrose*, Early Church Fathers, Routledge, London 1997.

Plin. Pliny, *Natural History, Volume II: Books 3-7*, çev., H. R. Rackham, Harvard University Press (LCL), Cambridge 1942.

Socrates, *The Ecclesiastical History*, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF) 2. Seri, Cilt II, T & T Clark, Edinburgh 1989.

Sozomenus, *The Ecclesiastical History of Sozomenus*, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF) 2. Seri, Cilt II, T & T Clark, Edinburgh 1989.

Theodoret, *The Ecclesiastical History*, Nicene and Post-Nicene Fathers (NPNF) 2. Seri, Cilt II, T & T Clark, Edinburgh 1989.

Zosimus, *Historia Nova: New History*, çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Sidney 1982.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

AMIDON, Philip R. "The Procedure of St. Cyprian's Synods" *Vigiliae Christianae*, C. 37, S. 4, (1983), s. 328-339.

BAHADIR, Gürhan, "Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13 (2010), s. 369-370.

BALL, Warwick, *Rome in the East: The Transformation of an Empire*, Routledge, New York 2016.

BARNES, Timothy D., *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra 1981.

- BIRLEY, Anthony, *Septimius Severus: The African Emperor*, Routledge, Londra 1998.
- BOZKURT, Ali Oğuz, "Roma-Mısır İlişkileri (MÖ 3. Yüzyıl-MS 395)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- BROWN, Peter, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- BURNS, Ross "Raqq (al-Rafiqa)", *The Monuments of Syria: A Guide*, I. B. Taurus, 2011, s. 258.
- CHARLES, Sister, "The Classical Latin Quotations in the Letters of St. Ambrose", *The Classical Association*, C. 15, S. 2, (1968), s. 186-197.
- DAVIDSON, Ivor John, "A commentary on the De Officiis of St. Ambrose", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Glasgow 1992, C. II, s. 63-64.
- DAVIS, Leo Donald, *The First Seven Ecumenical Councils (325-787)*, Liturgical Press, Minnesota 1990.
- DIGNAS Beate ve Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, New York 2007.
- DUYGU, Zafer, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan, İstanbul 2017.
- DVORNIK, Francis, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a*, (çev. Mehmet Aydın) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- EDWELL, Peter M., "The Middle Euphrates", *A Companion to The Hellenistic and Roman Near East*, Ed. Ted Kaizer, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey 2022, s. 315-325.
- ERRINGTON, R. Malcolm, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2006.
- FOX, Robin Lane, *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century AD. to the Conversion of Constantine*, Penguin Books, Harmondsworth 1986.
- GREATREX, Geoffrey ve Samuel N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II AD 363-630: A Narrative Sourcebook*, Routledge, London ve New York 2002.
- HANSON, R.P.C., *The Search for the Christian Doctrine of God*, T&T Clark, Edinburgh 1988.
- HARRIES, Jill, "Geç Roma Döneminde Gallia'da Hıristiyanlık ve Kent", *Geç Antik Çağ'da Kent*, haz. John Rich, çev. Suna Güven ve Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, s. 74-95.
- HEATHER, Peter, *Gotlar*, çev. Erkan Avcı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.
- HEIDEMANN, Stefan, "The History of the Industrial and Commercial Area of 'Abbāsid Al-Raqqā, Called Al-Raqqā Al-Muhtariqa", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C. 69, S. 1 (2006), s. 33-52.
- İZNIK, Erkan, "IV. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğunda Heretikler ve Hizipçiler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, (2018), s. 466-478.
- JONES, A. H. M., J. R. Martindale ve J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, 1, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- KAÇAR, Turhan, "Roma İmparatorluğunda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği", *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 1, (2002), s. 1-18.
- KAÇAR, Turhan, "IV. Yüzyıl Constantinopolis Kilisesi'nde Aryanizm'in Yükselişi ve Düşüşü" *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına (In memory of Prof. Dr. Işın Demirkent)*, "Globus" Dünya Basımevi, İstanbul 2008, s.145-159.
- KAÇAR, Turhan, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- KAÇAR, Turhan, "İznik Konsilinde İmparator ve Piskoposlar", *İznik Konsili'nin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*, ed. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s. 85-118.

- LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *Ambrose and John Chrysostom: Clerics between Desert and Empire*, Oxford University Press, New York 2011.
- MACHARAGA, Kenneth Tapiwa, "St Cyprian's Understanding of Synodality as Inclusive of the Laity", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Divinity, 2020.
- McLYNN, Neil B., *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*, University of California Press, Berkeley ve Londra 1994.
- MILLAR, Fergus, "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in the Third Century Syria", *Journal of Roman Studies*, 61, (1971), s. 1-17.
- MITCHELL, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- NALEZEN ÖZ, Nihan, 'Zenobia: Roma ve Sasani Arasında bir Kraliçe', Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2024.
- POTTER, David S., *The Roman Empire at Bay AD 180-395*, Routledge, Londra 2004.
- Roma Tarihinin Özeti (Breviarium Historiae Romanae), çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Roma Tarihi Res Gestae*, çev. Samet Özgüler, Historia Kitap, İstanbul 2019.
- SEAVER, James Everett, *Persecution of the Jews in The Roman Empire (300-438)*, Kansas Press, Lawrence 1952.
- SELBY, Andrew M., *Ambrose of Milan's On the Holy Spirit: Rhetoric, Theology, and Sources*, Gorgias Press, New Jersey 2020.
- SHEPARDSON, Christine, *Controlling Contested Places: Late Antique Antioch and the Spatial Politics of Religious Controversy*, UC Press, Berkeley 2014.
- SMALLWOOD, E. Mary, *The Jews Under Roman Rule*, Brill, Leiden 1976.
- STANNARD, Jerry, "Pliny the Elder", *Encyclopædia Britannica*, 7 Mar. 2024, <https://www.britannica.com/biography/Pliny-the-Elder>. Accessed 7 March 2024.
- TELFER, William, "Paul of Constantinople" *The Harvard Theological Review* 43, S. 1 (1950), s. 30-92.
- ÜNVER, Tuğçe, "Zosimus'un Pagan Perspektifinden Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü: Historia Nova Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2020.
- VASILIEV, A. Alexander, *History of the Byzantine Empire: 324-1453*, I, The University of Wisconsin Press, Madison 1980.
- WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, C. I, Yarn Yayınları, İstanbul 2012.
- WILKEN, Robert L., "The Jews and Christian Apologetics after Theodosius I Cunctos Populos", *The Harvard Theological Review*, C. 73, S. ¾, (1980), s. 451-471.
- WILLIAMS, Stephen ve Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Routledge, New York 2005.
- WINTER, Engelbert, "On the Regulation of the Eastern Frontier of the Roman Empire in 298", içinde, ed. D. H. French ve C. S. Lightfoot, *The Eastern Frontier of the Roman Empire: Proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988*, BAR International Series 553 (ii), Oxford 1989, s. 555-571.
- YALDUZ, Alparslan, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, (2003), s. 257-296.
- YOUNG, Gary Keith, *Rome's Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy, 31 BC-AD 305*, Routledge, London 2001.